

Наталія Казанішена

ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА ЯК СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ

Впровадження та розвиток екологічної освіти й виховання в Україні обумовлено значним погіршенням екологічної ситуації у світі й державі й передбачено Національною стратегією розвитку освіти «Освіта в XXI столітті», Концепцією екологічної освіти в Україні, Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні тощо. Екологічна освіта й виховання мають за мету «виховання нової людини, здатної гармонійно співіснувати з усіма живими істотами, жити і діяти, удосконалюючи світ, не підриваючи основ розвитку наступних поколінь» [9]. У свою чергу успіх розв'язання завдань екологічної освіти й виховання учнів значною мірою залежить від професійної підготовки та майстерності вчителя.

Проблеми підготовки вчителя до екологічної освіти й виховання досить широко висвітлено у психолого-педагогічній літературі. Зокрема, досліджується підготовка учителів до екологічного виховання учнів початкової школи (О. Дорошко, О. Біда), до екологічної освіти та виховання старшокласників (М. Бойчева, Е. Вайводе, О. Іванців, Т. Корнер, А. Некос, Т. Нінова, С. Совгіра, С. Стрижак, В. Танська, Г. Філатова, Є. Флешар, Е. Чернікова та ін.). В означених працях розглядаються зміст та завдання підготовки вчителя, удосконалюються форми та методи, висвітлюються педагогічні принципи, умови підготовки майбутнього вчителя тощо.

Як засвідчив аналіз психолого-педагогічних праць та практичного стану проблеми, у вищому навчальному закладі недостатньо уваги приділяється підготовці майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів під час педагогічної практики у школі. Слід зауважити, що деякі аспекти практичної підготовки вчителя розглядалися у працях В. Воробей, Н. Казанової, Л. Кацової, М. Козій та ін., зокрема, досліджувались роль, можливості, шляхи підвищення ефективності педагогічної практики у підготовці майбутнього фахівця.

Мета даного дослідження: охарактеризувати можливості педагогічної практики у формуванні готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів початкової школи.

У контексті проблеми нашого дослідження актуальним є дослідження Н. Грейди, у якому виділяється два аспекти підготовки майбутнього спеціаліста до екологічного виховання учнів: теоретичний (студент повинен вміти визначати мету, завдання, сутність екологічної освіти та виховання, форми, методи здійснення їх тощо) та практичний (студент має опа-

нувати методіку екологічного виховання, оволодіти уміннями та навичками проведення різноманітних заходів та ін.) [4]. У свою чергу В. Бездухов зазначає, що якість засвоєння студентами професійних знань та умінь, залежить від рівня реалізації принципу єдності теорії і практики. Принцип передбачає оптимальне поєднання теоретичного навчання із педагогічною практикою; лекційних, семінарських занять із лабораторно-практичними; різних методів навчання, аудиторної та позааудиторної роботи майбутніх вчителів; практичних та науково-дослідних завдань на заняттях та в період педагогічної практики [1, с. 48]. У контексті останнього Л. Кацова, наголошує, що оволодіння діяльністю та формування готовності до неї можливі лише за умов взаємопроникнення та взаємозумовленості теоретичної та практичної підготовки майбутнього вчителя [6, с. 7].

Як активна форма організації навчання, вказує М. Бойчева, педагогічна практика має за мету навчити студентів застосовувати на практиці набуті знання, виробляти вміння та навички самостійного проведення навчальної та виховної роботи з учнями, стимулювати та розвивати інтерес до педагогічної діяльності [2, с. 158]. Головне завдання практичної підготовки – «закріпити уміння і навички, розвинути творчі здібності, закріпити професійний інтерес, акумулювати все необхідне для майбутньої професії» [8, с. 123]. У контексті останнього М. Козій додає, що під час проходження практики «відбувається процес самовдосконалення особистості», студент знайомиться зі змістом навчання й виховання школярів, пізнає внутрішній світ дитини, вчиться контролювати власний психічний стан [7, с. 8].

Активна педагогічна практика, водночас, носить навчальний та виховний характер. У процесі педагогічної практики, як стверджує В. Воробей, студенти засвоюють нові для себе види професійної діяльності, які, у свою чергу, активно впливають на становлення комплексу якостей особистості, необхідних для подальшої педагогічної діяльності [3, с. 10].

Як узагальнення зазначеного вище, С. Зверєва визначає функції, які виконує педагогічна практика: органічно включає вивчені педагогічні дисципліни у вирішення конкретних виховних завдань; стимулює потребу в осмисленні педагогічних фактів та явищ; розвиває педагогічну спрямованість, виховує педагогічну поведінку [5, с. 15].

Низку недоліків навчально-виховного процесу, що стають причиною невдач студентів під час педагогічної практики, визначає Л. Кацова: відсутність чіткої професійно-педагогічної спрямованості в системі викладання дисциплін та їх зв'язку із практикою у школі; недостатня логічна послідовність та взаємозв'язок у вивченні дисциплін психолого-педагогічного циклу; недостатнє залучення до активних форм навчальної роботи; відсутність науково обґрунтованої системи поетапного формування педагогічних знань, умінь та навичок роботи з дітьми впродовж усього періоду навчання; відсутність чітко розробленої методіки структурування

програмного матеріалу з психолого-педагогічних дисциплін [6, с. 7].

Таким чином, на основі аналізу психолого-педагогічних праць із теми дослідження, маємо підстави зробити висновок, що формуванню та удосконаленню практичних умінь і навичок майбутніх вчителів здійснювати екологічне виховання учнів сприяє відповідним чином організована педагогічна практика у школі. Обумовлено це низкою причин. Зокрема, умови, в яких проходить педагогічна практика, максимально наближені до майбутньої професійної діяльності майбутнього вчителя, який, безпосередньо та активно діючи, реалізує набуті знання та уміння в умовах навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи. Майбутні вчителі випробовують ефективність та дієвість засвоєних на лекційних, лабораторно-практичних заняттях методів, прийомів, засобів екологічного виховання учнів, вивчають стан екологічної культури учнів класу, планують та організовують виховні заходи екологічного спрямування, оцінюють ефективність їх впливу на учнів, оцінюють власні знання, вміння тощо.

Організуючи педагогічну практику майбутніх учителів, особливу увагу сьогодні, зважаючи на поступове погіршення екологічного стану та роль екологічної культури суспільства в оптимізації взаємостосунків людини й природи, слід надавати підготовці до екологічного виховання учнів. Так у ході експериментального дослідження нами передбачалось виконання студентами системи завдань, що адекватно відображають сутність та зміст майбутньої професійної діяльності, вимагають виконання різних дій, операцій, відпрацювання умінь та навичок педагогічного супроводу виховного процесу.

В аудиторних умовах, на лекційних, практичних заняттях, що передують педагогічній практиці, майбутні вчителі розробляють виховні заходи екологічного змісту або ж їх фрагменти, реалізують їх в умовах ділової гри, під час моделювання педагогічних ситуацій, шкільних занять. Основна мета педагогічної практики, за нашим висновком, полягає у закріпленні та систематизації набутих знань, формуванні умінь та навичок майбутніх вчителів, необхідних для цілеспрямованої систематичної роботи з екологічного виховання учнів початкової школи. Організуючи роботу майбутніх вчителів в реальних умовах школи, ми керуємось наступними завданнями:

– Закріплювати теоретичні знання з екологічного виховання учнів початкової школи. Завдання обумовлено тим, що безпосереднє усвідомлення сутності навчально-виховного процесу початкової школи та участь у ньому унаочнюють засвоєні теоретичні положення, доводять їх правомірність, сприяють осмисленню, систематизації набутих знань.

– Удосконалювати практичні вміння й виробляти навички планувати, організовувати, аналізувати, коригувати виховну роботу екологічного змісту у початковій школі відповідно вікових, індивідуальних особливостей учнів, рівня їх підготовки.

– Стимулювати інтерес майбутніх вчителів початкової школи до діяльності з екологічного виховання учнів початкової школи.

На основі аналізу праць В. Воробей, С. Зверєвої, Н. Казанової, Л. Кацової, Т. Мишковської, В. Мішкурової, М. Пашенко, Т. Перепелюк ми визначили функції безперервної педагогічної практики: навчальна (майбутні вчителі засвоюють відповідні знання та вміння з екологічного виховання учнів початкової школи); виховна (систематична робота з екологічного виховання стимулює інтерес майбутніх вчителів до нього, відповідальність, бажання досягти належних результатів); розвиваюча (педагогічна практика сприяє розвитку спостережливості, педагогічного мислення студентів, вміння аналізувати факти, робити відповідні висновки тощо); інтегруюча (виконання системи практичних завдань передбачає актуалізацію набутих раніше теоретичних знань, елементарних умінь з педагогіки, психології, природничих наук, активізує систему мотивів, ціннісних орієнтацій, їх інтеграцію та спрямованість на виконання визначених завдань).

Нами визначено основні принципи організації педагогічної практики:

– відповідність змісту педагогічної практики вимогам, поставленим державою та суспільством до вчителя та його діяльності з екологічного виховання учнів;

– зв'язок практики із життям, що передбачає створення умов, добір системи завдань, які максимально відображають діяльність вчителя з екологічного виховання учнів початкової школи;

– принцип систематичності та неперервності обумовлює систематичне, регулярне залучення майбутніх вчителів до виконання завдань з екологічного виховання молодших школярів;

– поступове та логічне ускладнення змісту й завдань практики – дає змогу послідовно залучати майбутніх вчителів початкової школи до виконання системи дій та операцій, необхідних для побудови цілісного та цілеспрямованого процесу екологічного виховання молодших школярів, полегшує їх засвоєння, а постійне ускладнення завдань та необхідність їх подолання забезпечує підтримку інтересу до екологічного виховання учнів початкової школи;

– зв'язок із теоретичними курсами, лекційними та практичними заняттями: у процесі виконання визначених завдань практики майбутні вчителі реалізують знання, вміння та навички, набуті раніше в аудиторній та позааудиторній навчально-виховній роботі;

– навчально-виховний характер практики: роботу майбутніх вчителів плануємо таким чином, щоб вона сприяла закріпленню та поглибленню набутих на заняттях теоретичних знань, виробленню умінь послідовно та цілеспрямовано здійснювати екологічне виховання учнів, застосовуючи засвоєні методи та прийоми, і, водночас, сприяла підвищенню інтересу майбутніх вчителів до екологічного виховання учнів та розвивала бажання його здійснювати.

Для досягнення мети та реалізації визначених завдань педагогічної практики, за умови врахування визначених принципів, нами розроблено додаток до робочої програми педагогічної практики, яким передбачається комплекс завдань для майбутніх вчителів, що прямо чи опосередковано сприяє формуванню усіх визначених складових їхньої професійної готовності до екологічного виховання учнів. Основна увага на цьому етапі підготовки фахівця надається розвитку операційного компонента педагогічної готовності майбутніх вчителів до екологічного виховання учнів та його складовим (гностичним, проектувальним, дидактичним, організаційним, комунікативним, рефлексивним умінням та навичкам). Контроль та аналіз виконання завдань майбутніми вчителями регулярно здійснюється на консультаціях, під час відвідування занять методистом та їх обговорення.

Увесь період педагогічної практики нами умовно поділено на декілька етапів. Перший етап – аналітичний, у межах якого діяльність майбутніх вчителів спрямовується на спостереження та аналіз роботи вчителя з екологічного виховання учнів початкової школи. Перед майбутніми вчителями ставиться завдання проаналізувати плани виховної роботи вчителя загальноосвітньої школи, з'ясувати, яке місце в них відводиться екологічному вихованню, які заходи заплановано організувати за рік, за період педагогічної практики. Майбутні вчителі відвідують уроки з різних дисциплін, що проводяться вчителями-практиками. Щоб спрямувати увагу майбутніх вчителів, їм пропонується схему спостереження. Тобто, фіксуючи дії вчителя, вони дають їм власну оцінку, висловлюють своє бачення ситуацій, проблем.

Відвідані заняття аналізуються спільно із викладачами-керівниками практики та вчителями, з'ясовується, чи має тема уроку виховний потенціал, чи достатньо ефективно вчитель його реалізував. Майбутні вчителі мають змогу коректно запропонувати інші шляхи проведення уроку з метою посилення його виховуючого впливу. Така робота збагачує знання майбутніх вчителів про особливості виховної діяльності екологічного змісту, сприяє виробленню оцінних умінь.

Другий етап – підготовчий, передбачає залучення майбутніх учителів до вивчення рівня сформованості екологічної культури учнів класу та розробку плану роботи з екологічного виховання на період практики.

З метою вивчення стану сформованості екологічної культури учнів майбутні вчителі проводять із ними бесіди, обговорюють різноманітні ситуації, здійснюють спостереження за поведінкою, емоціями дітей під час прогулянок та екскурсій. На основі зібраних даних аналізують особливості ставлення до природи окремих учнів, визначають загальну характеристику сформованості екологічної культури класу, окреслюють проблеми, над вирішенням яких потрібно працювати. Результати проведеного аналізу є основою плану виховної роботи з екологічного виховання учнів початкової школи.

У методичних рекомендаціях до практики, розроблених нами, наголошується на необхідності планування та здійснення систематичної роботи з екологічного виховання учнів. Для забезпечення цієї вимоги майбутні вчителі мають використовувати уроки з різних навчальних курсів, планувати позаурочну виховну роботу, позакласні виховні заходи на екологічну тематику, екскурсії. Плани роботи з екологічного виховання, розроблені майбутніми вчителями, узгоджуються та затверджуються вчителем та методистом.

Третій етап – практичний, за нашим задумом, – це найтриваліший період педагогічної практики, у межах якого майбутні вчителі, відповідно до розробленого ними плану виховної роботи екологічного спрямування, самостійно розробляють плани-конспекти уроків, їх фрагменти, сценарії виховних заходів та впроваджують власні розробки у практику початкової школи.

На настановчій конференції, що проходила до початку педагогічної практики, майбутнім вчителям пропонуємо такі рекомендації щодо цього періоду:

1. Плануючи та організовуючи екологічне виховання учнів, необхідно залучати усі форми навчально-виховного процесу початкової школи, усі предмети, що вивчаються у Вашому класі, позаурочну роботу тощо.

2. Завжди необхідно пам'ятати, що екологічне виховання не зводиться тільки до формування системи знань про навколишній світ та зв'язки у ньому. Важливо надавати належну увагу формуванню усіх складових екологічної культури особистості, впливати на емоції та почуття дітей, змінювати їхнє ставлення до навколишнього світу та поведінку (за необхідності).

3. Готуючись до уроку, необхідно уважно вивчати програму, зміст підручника, зразки методичних розробок уроків, запропоновані вчителем, встановити, чи має певна тема виховний потенціал; чітко визначити, над якими складовими екологічної культури учнів початкової школи необхідно працювати на уроці, відобразити це у меті уроку; окреслити зміст матеріалу, адекватний поставленій меті виховної роботи екологічного змісту; дібрати методи навчально-виховної роботи, форми її організації, засоби, необхідні для впровадження відібраного матеріалу та реалізації визначеної мети.

4. Не обмежуватись словесними методами впливу на учнів (бесіда, розповідь). Частіше застосовувати спостереження за об'єктами природи, за діяльністю людей, екскурсії у природу, організовувати практичну діяльність, дослідницьку роботу, що стосується вивчення навколишнього середовища та його збереження, відтворення тощо.

5. На уроках доцільно використовувати екологічні ігри, твори українських та зарубіжних поетів та письменників про природу, народний фольклор, народний календар, загадки, прислів'я та приказки на екологічну тематику тощо.

6. Залучати учнів класу до участі у позаурочних та позакласних виховних заходах, передбачених для усього класу та загальношкільних виховних заходах на екологічну тематику.

7. Регулярно аналізувати проведену роботу самостійно, з учителем, методистом та однокурсниками, визначати її позитивні сторони та перспективи вдосконалення.

Таким чином, на охарактеризованому етапі практики майбутні вчителі активно проводять уроки, застосовують на практиці засвоєні прийоми, методи екологічного виховання, організують позаурочні та позакласні виховні заходи на екологічну тематику. Робота майбутніх вчителів здійснюється під постійним контролем учителів початкової школи та викладачів, що, безумовно, стимулює виконання визначених завдань практики з екологічного виховання учнів, сприяє взаємозбагаченню педагогічного досвіду майбутніх вчителів і вчителів школи. Наприклад, у ході експериментального дослідження вчителями було відзначено ефективність екскурсій, організованих майбутніми вчителями.

Наступний етап – підсумковий – передбачає оцінку майбутніми вчителями власної діяльності оцінюють з екологічного виховання учнів довіреного їм класу. З цією метою вони з'ясовують, чи збагатилися знання школярів про навколишній світ, його охорону, чи змінилось їхнє ставлення до природи, чи відбулися зміни у поведінці стосовно окремих об'єктів природи тощо. З цією метою перед майбутніми вчителями ставиться завдання провести бесіди, анкетування, тестування учнів, проаналізувати поведінку їх під час екскурсії чи прогулянки та порівняти здобуті результати із даними про рівень екологічної культури учнів класу на початку педагогічної практики.

Перевірка ефективності розроблених нами методичних рекомендацій здійснювалась під час активної педагогічної практики майбутніх вчителів у школі. Результати експериментального дослідження відображено у матеріалах табл. 1.

Таблиця 1

Характеристика виховної роботи екологічного змісту майбутніх вчителів під час педагогічної практики

Форми й методи екологічного виховання	Експериментальна група	
	Чол.	%
Уроки		
бесіди	68	52,3
спостереження	121	93,1
практично-дослідна робота	64	49,2
народний фольклор	92	70,8
народний календар	128	98,5

екологічні ігри	67	51,5
Позакласні заходи		
екскурсії	83	63,8
свята й вечори	69	53,1
виставки, конкурси	58	44,6
тиждень екології	43	33,1
гуртки	3	2,3
Природоохоронна діяльність		
догляд за рослинами	117	90,0
догляд за тваринами	43	31,1
прибирання територій	89	68,5
озеленення ділянок	37	28,5

Таким чином, хвилини спостереження на відвіданих нами уроках організували 93,1 % майбутніх вчителів з експериментальних груп; практично-дослідні роботи проводили 49,2 % із них, екологічні ігри на уроках застосовували 51,5 % членів експериментальних груп, народний фольклор залучали 70,8 %, а до традицій народного календаря звертались 98,5 % майбутніх вчителів.

Аналіз позакласних виховних заходів екологічного змісту теж показав високу активність майбутніх вчителів з експериментальних груп. Зокрема, екскурсії проводили 63,8 % учасників експериментальних груп, в організації свят та вечорів брали участь 53,1 %, а в організації виставок, конкурсів малюнків, плакатів – 44,6 % майбутніх вчителів. Водночас, в організації тижня екології або біології активну участь брали 33,1 % із них. І тільки 2,3 % майбутніх вчителів викликались допомагати вчителям в організації гурткової роботи екологічного змісту.

Що ж стосується природоохоронної роботи, то 90,0 % майбутніх вчителів експериментальних груп займались організацією догляду учнів за кімнатними рослинами, 31,1 % – за тваринами, 68,5 % із них допомагали вчителям в організації прибирання території, а 28,5 % їх організували озеленення ділянок, закріплених за класом.

Таким чином, в період педагогічної практики майбутніх вчителів експериментальних груп наша увага акцентувалась на актуалізації та поглибленню їхніх теоретичних і практичних знань з екологічного виховання учнів початкової школи (змістовий компонент педагогічної готовності), стимулюванню інтересу до нього, мотивуванню професійної діяльності, спонуканню до самовдосконалення (мотиваційний компонент), відпрацюванню умінь та навичок екологічного виховання учнів (операційний компонент), забезпеченню їхньої інтеграції та спрямування на виконання функцій, покладених на вчителя з екологічного виховання учнів початкової школи. Як свідчать результати аналізу діяльності майбутніх вчителів, вони надавали значної уваги екологічному вихованню школярів, використовували різноманітні методи, прийоми виховної роботи, задіювали позауроч-

ний час школярів, що свідчить про високий рівень підготовленості майбутніх вчителів експериментальних груп до екологічного виховання учнів початкової школи.

Отже, проведене дослідження дає підстави зробити наступні висновки:

1. У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях значна увага приділяється проблемам підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності, зокрема, й до екологічного виховання учнів; проте, поза увагою залишається підготовка вчителя початкової школи до екологічного виховання в умовах педагогічної практики у школі. Водночас, педагогічна практика має важливе значення у формуванні професійної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів.

2. Основні завдання педагогічної практики (у світлі проблем підготовки вчителя до екологічного виховання учнів): закріплювати теоретичні знання майбутнього вчителя щодо екологічного виховання учнів, розвивати відповідні уміння та навички, формувати стійкий інтерес до екологічного виховання школярів. Функції педагогічної практики: навчальна, виховна, розвиваюча, інтегруюча. Основні принципи організації педагогічної практики: відповідність змісту вимогам держави, суспільства; зв'язок із життям; систематичності та неперервності; поступове та логічне ускладнення змісту й завдань; зв'язок із теоретичними курсами, лекційними та практичними заняттями; навчально-виховний характер.

3. Увесь період педагогічної практики нами умовно поділено на періоди: аналітичний, підготовчий, практичний, підсумковий. Кожен період має відповідні завдання, виконує відведені функції, до кожного етапу нами розроблено відповідні методичні вказівки для студентів-практикантів та методистів; проте, ми не розглядаємо їх відокремлено, усі етапи взаємопов'язані та спрямовані на формування професійної готовності вчителя до екологічного виховання учнів.

4. Результати впровадження у практику підготовки майбутнього вчителя початкової школи розроблених нами матеріалів засвідчують їх ефективність та доводять необхідність цілеспрямованого використання можливостей педагогічної практики у школі у формуванні професійної готовності майбутнього вчителя початкової школи до екологічного виховання учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бездухов В.П. Система подготовки студентов к нравственному воспитанию школьников / В.П. Бездухов: Учебное пособие по спецкурсу. – Куйбышев, 1990. – 84 с.
2. Бойчева М.М. Подготовка будущих учителей к экологическому воспитанию старшеклассников (на материалах работы педвузов Болгарии): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Бойчева М.М. – К., 1994. – 240 с.

3. Воробей В.И. Формирование у студентов педагогических институтов учений и навыков организации воспитательной работы с учащимися в процессе непрерывной педагогической практики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Воробей В.И. – К., 1989. – 155 с.
4. Грейда Н.Б. Формування екологічної культури студентів природничо-географічного факультету вузу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Грейда Н.Б. – Луцьк, 1997. – 200 с.
5. Зверева С.В. Единство теоретической и практической подготовки будущих учителей к воспитательной работе в начальной школе: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук: 13.00.01 / Зверева С.В. – М., 1990. – 18 с.
6. Кацова Л.І. Формування професійного інтересу у майбутніх учителів у процесі педагогічної практики: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 / Кацова Л.І. – Харків, 2005. – 19 с.
7. Козій М.К. Психолого-педагогічні умови удосконалення педагогічної практики студентів: методичний посібник / Козій М.К. – К.: в-во. Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2001. – 140 с.
8. Машкіна Л.А. Підготовка студентів педагогічних училищ та коледжів до використання інноваційних технологій в дошкільних закладах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Машкіна Л.А. – Рівне, 2000. – 198 с.
9. Паламарчук С.П., Приймак Ю.В. Екологічна культура – майбутнє України // «Навколишнє середовище і здоров'я людини»: зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук. конф., 18–20 листоп. 2008 р. / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. – С. 262–264.